

Ajalooõpikute kirjastamine, retsenseerimine ja konkurents 1930. aastatel

Mann Loper

Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, ajaloo ja arheoloogia instituut, Ülikooli 18, 50090 Tartu; mann.loper@ut.ee

Kokkuvõte. Kooliõpikud moodustasid sõdadevahelisel Eesti raamatuturul olulise osa. Õpikute väljaandmist reguleeris haridusministeeriumi kooliraamatute komisjon, mis korraldas retsenseerimise. Õpikute kirjastamine oli oluliseks tuluartikliks kirjastustele ja lisateenistuseks autoreile, kellest enamus töötas koolijuhtide või õpetajatena. 1930. aastatel oli kõigis kooliastmes enim levinud KÜ-s Loodus ilmunud Johannes Adamsoni ajalooõpikud. Kümnendi vältel hakkasid neile konkurentsi pakkuma Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuse avaldatud õpikud, mille üheks peamiseks autoriks oli Jaan Konks. Ajalooõpikuile kirjutatud retsensioonidest avaneb huvitav pilt sellest, mida õpikute puhul hinnati, aga seegi, kuidas tajuti konkurentsiolukorda ning kas ja kui palju pöörati tähelepanu õpikute kasvatuslikule väärtusele.

Märksõnad: ajalooõpikud, 1930ndad, kirjastamine, retsensioonid, rahvuslik kasvatus

SISSEJUHATUS

Ajalooõpik võib olla enamat kui lihtsalt kooliraamat. Väino Sirk on tõdenud, et „ajalooõpikud olid ajal, mil eestikeelne ajalooline kirjavara oli

alles üsna piiratud, rahva ajalooteadvuse ja -mälu olulised kujundajad“.¹ Samuti kandus sõdadevahelisel perioodil välja antud ajalooõpikute mõju edasi II maailmasõja järgsesse aega, kui kodudes alles hoitud õpikutest sai tõend Nõukogude ajalookäsitluse moonutuste kohta, ja seeläbi muutusid eestiaegsed ajalooõpikud ka rahva ajalooteadvuse ja -mälu kandjateks.

Õpikute analüüsile on varem pühendatud mitmeidki uurimusi. Siinse artikli puhul loob laiemat konteksti konverentsi „Kooliraamatu arengust Eestis“ ettekandeid koondav kogumik, iseäranis Endel Laulu rahvusliku kultuuri seisukohalt õpikuid analüüsiv ettekanne, mis rõhutas muu hulgas ajalooõpikute erilist kohta rahvuskultuuris,² samuti teised ajalooõpikuid või õpikute väljaandmist käsitlevad ettekanded.³ Lisaks on algkoolides kasutatud ajalooõpikutest ülevaate andnud Lembit Andresen rahvakooli ajalookäsitluse raames⁴ ning sõdadevahelise perioodi keskkooli ajalooõpikute teaduslikku ja pedagoogilist kvaliteeti on põhjalikumalt käsitletud Väino Sirk.⁵ Nendes käsitlustes ei ole eraldi fookusesse tõstetud õpikute retsensioone ega seda, kuidas mõjutas ajalooõpikute väljaandmist konkurents kirjastuste vahel. Kirjastamise ja raamatutoodangu arengujooni on aidanud jälgida Aile Möldre ülevaade,⁶ aga ka Elle Tariku poolt Tartu Linnaraamatukogu kirjandusveebi koondatud teave.⁷ Olukorda Eesti raamatuturul laiemalt, sealhulgas kooliõpikute väljaandmist ja kooliraamatute komisjoni tööd analüüsis oma magistritöös Gristel Ramler, osutades, et Eestis ilmus üldiselt rohkem raamatuid, kui neid osta suudeti; tõlkekirjandust nähti ohuna eestikeelsele väärtkirjandusele, ehkki eesti autorite teoste trükkimist võimaldaski sageli just tõlkekirjanduse ja õpikute müügist saadud tulu.⁸ Ajalooõpikutele Ramler eraldi tähelepanu ei pööranud.

Käesolevas artiklis tuleb vaatlusele KÜ-s Loodus, Eesti Kirjanduse Seltsi (EKS) kirjastuses, Noor-Eesti kirjastuses ja kirjastuses Kool

1 V. Sirk. Keskkooli ajalooõpik Eesti Vabariigis 1918–1940. – Tuna, 2000, 2, 79.

2 E. Laul. Õpiku kohast rahvuslikus kultuuris. – Kooliraamatu arengust Eestis. Toim. E. Laido, E. Laul, M. Linnamägi. B. G. Forseliuse Selts, Tartu, 1996, 13–19.

3 P. Halberg. Õppekirjanduse väljaandmine Eesti Vabariigis 1918–1940. – Kooliraamatu arengust Eestis, 34–37; V. Sirk. Eesti keskkooli ajaloo ja kodanikuõpetuse õpikud 1919–1930. – Samas, 38–41; H. Palamets. Eesti koolides kasutatud ajalooõpikutest aastatel 1919–1940. – Samas, 42–43.

4 L. Andresen. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu IV. Avita, Tallinn, 2007, 196–199, 218.

5 V. Sirk. Keskkooli ajalooõpik Eesti Vabariigis 1918–1940.

6 Nt A. Möldre. Kirjastamine ja raamatutoodang Eesti Vabariigis 1918–1940. – Eestikeelne raamat 1918–1940 I. Eesti Rahvusraamatukogu, Tallinn, 2012, 27–41.

7 E. Tarik. Kirjastus Loodus 1920–1940. – Tartu Linnaraamatukogu kirjandusveeb: <https://www.luts.ee/kirjandusveeb/index.php/teadmiseks/kirjastus-loodus-1920-1940> (20.02.24); E. Tarik. Eesti Kirjanduse Selts: <https://www.luts.ee/kirjandusveeb/index.php/teadmiseks/eesti-kirjanduse-selts> (20.02.24); E. Tarik, T. Tarik. Noor-Eesti kirjastus: <https://www.luts.ee/kirjandusveeb/index.php/teadmiseks/noor-eesti-kirjastus> (20.02.24).

8 G. Ramler. Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni, Raamatukogude Komisjoni ja Lavateoste Alamkomisjoni loomise põhjustest, tegevusest ja mõjust kirjastusturule 1918–1940. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2010, 27.

avaldatud eestikeelsete ja eesti koolides kasutamiseks mõeldud ajalooõpikute konkurents. Eesmärgiks on välja selgitada enim kasutatud õpikud, uurida, mil viisil mõjutas konkurentsiolukord õpikute väljaandmist ning kuidas õpikuid arvustati ja kaitsti. 1930. aastatel rahvuslikkuse rõhutamise koolis kasvas, kuid küsimuseks on, kui palju pöörasid rahvusliku kasvatusel küsimustele tähelepanu õpikute retsensendid.

Artikli kõige olulisemaks allikabaasiks on Rahvusarhiivis haridusministeeriumi kooliosakonna allarhiivis (RA, ERA, f. 1108, n. 4) säilitatavad ajalooõpikute arvustused ja autorite kirjutatud vastulaused neile. Analüüs põhineb poolesajal arvustusel ning autorite Johannes Adamsoni, Jüri Parijõe, Toomas Adamsoni (Algma), Emma Assoni (Peterson), Augus Mölleri (Mölder) ja Jaan Konksu vastulausetel õpikuarvustuste kohta. 1934. aastale eelnenud arvustused on kirjutatud vabas vormis, pöörates tähelepanu ennekõike meetodikale, sisule ja õpiku välimusele. Alates kooliraamatute tarvitusele võtmise korralduse uuendamisest⁹ järgib arvustuste struktuur enamasti ettenähtud vormi.

ÕPIKUTE KIRJASTAMISE REGULEERIMINE

1920. aastate alguses oli õpikute väljaandmine reguleerimata. Iseseisvusaegse kirjastustegevuse käivitamisel oli uute õpikute vajadus üks olulisi faktoreid, samas viis algne koordineerimatus mitmete probleemideni: soov eri ainete õpikuid kirjastada oli ebaühtlane, mõnes aines anti kordustrükke ja dubleerivaid kooliraamatuid välja liiga palju.¹⁰ Need murekohad, nagu ka õpikute ebaühtlane kvaliteet ja probleemid õppekavaga kooskõlastamisel tingisid alates 1924. aastast kontrolli kehtestamise. Haridusministeeriumi juurde loodi kooliraamatute komisjon, mille ülesandeks sai koolikirjanduse läbivaatamine ja soovitamine. Komisjoni esimeheks oli kuni 1930. aastani Friedrich Volrad Mikkelsaar, alalisteks liikmeteks Peeter Põld, Juhan Lang ja Voldemar Raam, 1928. aastast ka Gustav Suits,¹¹ sest arvustama hakati kooliraamatukogudele suunatud ilukirjandust.¹² Õpikuid arvustas üks komisjoni alaline liige ja üks valitud

9 Kooliraamatute tarvitusele võtmise korraldus. – Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Teataja, 1934, II, 146.

10 A. Möldre. Kirjastamine ja raamatutoodang Eesti Vabariigis 1918–1940, 33.

11 F. V. Mikkelsaar oli toona haridusminister Hugo Bernhard Rahamägi abi, P. Põld Tartu Ülikooli pedagoogikaproffessor, J. Lang Tartu poeglase reaalgümnaasiumi direktor, V. Raam Tallinna poeglase kaubandus- ja kommerskooli õpetaja ning G. Suits Tartu Ülikooli eesti ja üldise kirjandusloo õppejõud.

12 Pikemalt on kooliraamatute komisjoni loomist ja tegevust käsitletud: G. Ramler. Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni, 38–40.

asjatundja ning koosolekute käigus otsustati sedagi, milliseid raamatuid üldse arvustamisele võtta.¹³ 1925. aastal keelati haridusministri määru- sega soovitatud õpiku väljavahetamine soovitamata õpiku vastu, soov- ituse saanud õpikut võis välja vahetada kõige varem kaks aastat pärast selle kasutuselevõtmist. Selle klausli põhjenduseks toodi õpikute liiga sagedane vahetamine ja sellest tulenev lastevanemate rahulolematus.¹⁴ Lisaks sellele, et kirjastusi ja autoreid teavitati komisjoni otsustest, ilmusid soovitatud raamatute nimekirjad ka trükituna.¹⁵

1930. aastal korraldati komisjon seoses Mikkelsaare ja Põllu surma ning Raami eemaldumisega ümber. Kooliraamatute komisjoni uueks juhatajaks sai koolivalitsuse direktori kohusetäitja Paul Mägraken, liik- meteks eesti keele professor Albert Saareste, koolinõunik Johannes Estam ja Treffneri gümnaasiumi õpetaja Richard Kleis. Samaks jäi põhimõte, et õpikuid arvustab üks komisjoniliige ja üks komisjoniväline ekspert, mille järel koosolek otsustab õpiku staatuse ja see kinnitatakse haridus- ja sotsiaalministri poolt.¹⁶ Ajalooõpikute komisjonipoolseks hindajaks sai Richard Kleis.

1931. aastal vastu võetud avalike algkoolide seaduse alusel võis alg- koolides kasutada ainult komisjonilt loa saanud õpperaamatuid, õppe- vahendite valimine ja soetamine oli kooli õppenõukogu pädevuses.¹⁷ 1933. aastal teatati haridus- ja sotsiaalministeeriumi (HSM) 4. veebruari ringkirjaga, et samasugune korraldus hakkab kehtima ka kesk- ja kutse- koolides. 1932/33. õppeaastal kasutusel olnud komisjoni loata õpikuid võis kasutada 1934/35. õppeaasta lõpuni ning komisjoni loaga õpikut ei tohtinud uue vastu vahetada enne viie aasta möödumist.¹⁸ Seega püüti sama õpikut kasutuses hoida varasemast oluliselt kauem. Ilmus ka lubatud õpikute nimekiri, mis sisaldas 71 nimetust, neist viis keskkooli

13 Lisa Haridusministeeriumi tegevuse aruande juurde, 1926. ERA, f. 1108, n. 4, s. 751, l. 288.

14 Haridusministri määrus 20.07.1925 nr. 22T52, õpperaamatute vahetamise korrrast koolides. – Kasvatus 1925, 8, 255.

15 Nt Haridusministeeriumi kooliraamatute komisjoni poolt läbivaadatud ja algkoolidele tarvitamiseks soovitatud raamatute nimekiri nr. 1. – Kasvatus 1925, 8, 256; Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi kooliraamatute komisjoni poolt soovitatud raamatute nimekiri nr. 5, 09.06.1929. ERA, f. 1108, n. 4, s. 754, l. 66.

16 J. Hünersoni kinnitatud kooliraamatute komisjoni korraldus, 23.04.1930. ERA, f. 1108, n. 4, s. 754, l. 147–149; V. Raami palve end komisjoni tööst vabastada, 24.03.1930. ERA, f. 1108, n. 4, s. 754, l. 158; Kooliraamatute komisjoni esimehe kohusetäitja A. Nuthi ettepanek haridus- ja sotsiaalministrile uute liikmete määramiseks, 02.10.1930. ERA, f. 1108, n. 4, s. 754, l. 174; Ärakiri haridus- ja sotsiaalministri käsikirjast nr. 282, 24.11.1930. ERA, f. 1108, n. 4, s. 754, l. 193.

17 Avalikkude Algkoolide Seadus. – Riigi Teataja, 1931, 46, 613–619.

18 Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi 1933. a. 4. veebruari ringkiri nr. 32602 Koolivalitsustele, Vähemusrahvuste Kultuurvalitsustele, Koolinõunikkudele ning kesk- ja kutsekoolide juhatajatele kesk- ja kutsekoolide õpperaamatute asjas. – Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Teataja, 1933, 2, 23.

ajaloõpikud või käsiraamatud, kusjuures kogu keskkooli ajaloo programmi need teosed ei katnud.¹⁹

Siiski jäi uue korra juures autoreile osati selgusetuks, millised olid õpikutele kehtivad täpsemad nõuded.²⁰ Neid ja õpikute arvustamise vormi täpsustati 1934. aastal. Jätkuvalt tohtis kasutada vaid komisjoni lubatud õpikuid, komisjoni otsus kehtis viis aastat. Arvustuses tuli ära märkida koolitüüp ja klass, kus õpikut kasutama hakatakse, vastavus õppekavale, tasakaalustatus õpiku eri osade vahel, aine süstematiseeritus, faktoloogia vastavus teaduslikule tasemele, esitatud vaadete sobilikkus riigi ja moraali seisukohalt, pedagoogiliste ja metodoloogiliste nõuete järgimine, allikate kasutamine, keeleline ja tehniline kvaliteet ning paremused ja puudused võrreldes teiste sel alal ilmunud raamatutega. Arvustaja pidi esitama komisjonile hinnangu, kas õpikut soovitada, lubada või mitte lubada. Kõike seda pidi arvustaja kinnitama üksikasjalike näidetega arvustatavast õpikust. Koolivalitsusele saabunud arvustused saadeti autoreile vastuväidete esitamiseks, need tuli esitada kahe nädala jooksul.²¹ Mis puutub punkti õpikus esitatud vaadete sobilikkusest, siis praktikas kommenteeriti seda enamasti väga lakooniliselt.

1935. aastal kaotati uuendusena hinnang „soovitatud“, jättes alles kategooriad „lubatud“ ja „mitte lubatud“,²² kuid arvustustes seda nõuet tingimata ei järgitud. Ministeerium pidas ka vajalikuks tuletada meelde õpikute väljavahetamise korda, nõudes lisaks kooli õppenõukogult koolinõunikule saadetud põhjendusi, kui õpikuid siiski sooviti enne kasutusosa aegumist välja vahetada.²³ 1938. aasta kooliraamatute kasutusele võtmise korralduses ei olnud arvustuse vormis muudatusi. Samaks jäi ka klausel, mis keelas õpiku uue vastu vahetamise enne viie aasta möödumist, välja arvatud juhul, kui õpiku vanemaid trükke sai edasi kasutada koos uuega või kui vanemad trükid olid läbi müüdnud.²⁴

- 19 Nimekirjas olid Hans Kruusi „Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I“ (1927), „Eesti ajalugu kõige uuemal ajal II“ (1928) ja „Eesti ajaloo lugemik III“ (1931), Paul Hinnovi „Üldajalugu keskkoolidele. Vana aeg“ (1932) ja Emma Assoni „Vana-aeg“ (5. trükk 1931). Vt Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi poolt kesk- ja kutsekoolidele tarvitamiseks soovitatud ja lubatud õpperaamatute nimestik. – Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Teataja, 1933, 2, 23–29.
- 20 A. Maramaa kiri Kooliraamatute Komisjonile, 02.05.1933. ERA, f. 1108, n. 4, s. 756, l. 367–373.
- 21 Kooliraamatute tarvitusele võtmise korraldus. – Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Teataja, 1934, 11, 146.
- 22 Kooliraamatute tarvitusele võtmise korralduse muutmise korraldus. – Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Teataja, 1935, 13, 154–155.
- 23 Haridus- ja sotsiaalministeeriumi 1936. a 10. märtsi ringkiri nr. 33014 koolivalitsustele, vähemusrahvuste kultuurvalitsustele, koolinõunikudele ja koolijuhatajale õpperaamatute osas. – Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Teataja, 1936, 4, 43–44; Tartu teated: Õpperaamatuid ei saa enam kergesti vahetada. – Postimees, 06.06.1936, 7.
- 24 Kooliraamatute tarvitusele võtmise korraldus. – Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Teataja, 1938, 2, 21.

1934. aastal toimusid kooliraamatute komisjonis eelkõige kokkukohi eesmärgil struktuurimuutused. Alaline liikmeskond saadeti laiali ja selle funktsioonid anti täita HSM-i kooliosakonnale, ehkki töökordaldus jäi üldjoontes samaks. Lähtudes eesmärgist võtta kasutusele standardõpikud, loodi 1939. aastal 9-liikmeline õpperaamatute komitee, mida juhatas koolivalitsuse direktor Villem Altoa.²⁵ Ehkki paljudes õppeainetes, sealhulgas ajaloos, õpikute standardimist ette ei võetud, sooviti siiski õpikute väljaandmist täiendavalt reguleerida.²⁶

Seega oli õpikute väljaandmise regulatsioonis suund suuremale kontrollile. Sooviti pärsida õpikute sagedast väljavahetamist, kuid haridusministeeriumi meeldetuletustest nähtub, et sellekohaseid nõudeid praktikas alati ei täidetud. Kuna 1935. aastani oli õpikuid võimalik kas lubada või soovitada – ja hiljem see praktika muutunud eeskirjast hoolimata mõnevõrra jätkus –, olid autorid vägagi huvitatud komisjoni soovitusest, kuna seda oli võimalik näidata eelisena konkurentide ees. On iseloomulik, et tihedam konkurents tõi kaasa tulisemad vaidlused arvestuste ümber.

KIRJASTUSTEST JA ÕPIKUTE KIRJASTAMISEST

Õpikute väljaandmisel konkureerisid peamiselt 1930. aastateks muudiski valdkondades juhtivaks kujunenud kirjastajad: kirjastusühisus Loodus, Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Noor-Eesti kirjastus ning teataval määral ka eelnevatest väiksem kirjastus Kool.²⁷ Mõistagi ei olnud

25 Õpperaamatute komitee teised liikmed olid Tallinna Reaalkooli ajalooõpetaja Järvo Tandre, Tartu Õpetajate Seminari juhataja Jaan Port, õpetaja Elmar Araste, Tartu linna koolinõunik Juhan Lang, Tartu Ülikooli õppejõud Johann Estam, Põllumajandusosakonna abidirektor Jaan Ümarik, Henrik Noorman ja Tallinna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi ja Kaubanduskooli direktor Aleksander Veiderma.

26 G. Ramler. Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni, 43–55.

27 Kirjastusühisuse Loodus asutasid 1920. a kooliõpikute autorid, et välja anda eeskätt loodusteaduste õpperaamatuid. 1923 muudeti kirjastus osatühinguks. Kirjastuse äriliseks juhiks oli Hans Männik, kelle juhtimisel kasvas kirjastus Eesti suurimaks ja laiahaardelisemaks. Männik oli osaline ka mitme Tartu trükikoja, 1929. a-st alates ka Mattieseni trükikoja juhtimises. Edu tõi hea arusaam lugemiseelistustest ja edukad ärilised otsused. 1927. a-st korraldas Loodus algupärase eesti romaani võistlusi. Eesti Kirjanduse Seltsi põhikirjaliste eesmärkide täitmiseks tegeles selts kirjastamisega. 1907 loodi ka koolikirjanduse toimikond, mille ülesandeks oli muu hulgas õpperaamatute väljaandmine. 1929 liideti kooli- ja rahvakirjanduse toimikond ning moodustati EKS-i kirjandustoimikond. 1930. aastateks oli EKS üks suuremaid kirjastajaid Eestis. 1938 asutati oma trükikoda. Kirjastustegevuse edu põhjustena on nimetatud oskuslikku müügitõrget ja reklaami. 1935. a tähistatud raamatuaasta idee algatajaks oli samuti EKS. Osatühingu Noor-Eesti kirjastus avaldas samuti muu hulgas kooliõpikuid. Kirjastuse ärijuht oli majandusteadlane Alfred Kiviste. 1923. a-st oli kirjastusel oma köitekoda ja raamatukauplus, 1934. a-st ka trükikoda. Kirjastuse Kool omanik oli pedagoogikateadlane Eerik Jaanvärk, 1932–1939 tegutsenud

õpikute väljaandmine ainus valdkond, kus kirjastuste ärihuvid põrkusid, kuid siinse artikli huvipunktis on just kooliraamatute väljaandmisega seonduv. Iseloomulik on, et igal kirjastusel kujunes oma õpikuautorite seltskond ja autorid kirjastusi ei vahetanud. Asjaolu, et 1930. aastatel ilmnes ajalooõpikute väljaandmisel kirjastuste konkurents, on märkinud Hillar Palamets,²⁸ teemale on pööratud tähelepanu ka ajaloolaste mälestustes.²⁹

Hans Männiku juhitud KÜ Loodus oli 1930. aastateks kasvanud Eesti suurimaks ja laiahaardelisemaks kirjastuseks, eduga kaasnes aga hulganisti kriitikat konkurentsivõtete kohta. Loodus oli laia haardega ja et raamatutoodangu hulka kuulus ka kergesisuline lugemisvara, sattus kirjastus sageli haritlaste ja konkurentide kriitika alla.³⁰ Samuti viidati kirjastuse poolt kasutatud ebaausatele ärivõtetele. Elmar Salumaa mälestuste järgi seondus haridusministeeriumi koolivalitsuse direktori Otto Kiiseli³¹ lahkumine ministeeriumist korrupsiivse juhtumiga. Salumaa märgib, et Kiisel oli Looduse ühe osanikuna kasutanud positsiooni koolivalitsuses, et püüda kehtestada rakendusraamatute³² vormi, kusjuures need raamatud olnud Loodusel juba valmis trükitud. Viimasel hetkel sekkunud minister (Aleksander Jaakson) ja nõudnud vormi muutmist, mistõttu jäi kirjastusel hulk kaupa ladudesse kasutuna seisma.³³ Juhtumit on meenutanud ka Märt Raud.³⁴

1930. aastate esimesel poolel konkureerisid Looduses välja antud Johannes Adamsoni³⁵ õpikutega peamiselt Noor-Eesti kirjastuses

kirjastus tegeleski peamiselt õppevara väljaandmisega. Vt A. Möldre. Kirjastamine ja raamatutoodang Eesti Vabariigis 1918–1940, 28–32; E. Tarik. Kirjastus Loodus 1920–1940; Eesti Kirjanduse Selts; E. Tarik, T. Tarik. Noor-Eesti kirjastus.

28 H. Palamets. Eesti vabariigi koolides kasutatud ajalooõpikutest aastatel 1919–1940, 42.

29 J. Konks. Kuuskümmend aastat pedagoogilisel töö. – Murranguline veerandsajand: Kogumik mälestusi Tartust ja siinsest ülikoolist kahekümnenda sajandi teisel veerandil. Koost. H. Palamets. Tartu, 1987. TÜR, f. 141, n. 1, s. 82, l. 57. Julius Madisson käsitles rohkem Adamsoni kui autori monopolistlikku seisut ajalooõpikute autorina: J. Madisson. Ajaloolased meenutavad. Toim. H. Palamets. Tartu, 1990, TÜR, f. 141, n. 1, s. 85, l. 36–37.

30 A. Möldre. Kirjastamine ja raamatutoodang Eesti Vabariigis 1918–1940, 30.

31 Otto Kiisel oli haridusministeeriumi koolivalitsuse juhataja 1936–1937.

32 Rakendusraamatuteks nimetati õpilaste nimekirja, käitumise ja edasijõudmise raamatut, õppenõukogu protokolliraamatut jpm. Asjaajamise ühtlustamiseks võeti 1937 vastu määrus, mis sätestas, et „rakendusraamatute, lehtede ja plankide üksikasjalised vormid kinnitab ning paneb maksma Haridusministeeriumi Koolivalitsuse direktor“. Alg- ja täienduskoolide, progümnaasiumide, reaalkoolide ning gümnaasiumide asjaajamise korra ja rakendusraamatute ühtlustamise määrus. – Haridusministeeriumi Teataja, 1937, 18, 256–257.

33 E. Salumaa. Tiib pandud aastaile õlale: Mälestuskilde minevikust. Eesti Päevaleht, Tallinn, 2010, 429–430.

34 M. Raud. Eesti kool aegade voolus II. EMP, Stockholm, 1965, 42.

35 Johannes Adamson (1883–1944) töötas 1917. a-st Tartu keskkoolides, peamiseks töökohaks sai 1920. a-st alates Tartu Poeglase Realgümnaasium. 1928 määrati Adamson seal direktori kohusetäitjaks, 1929 direktoriks. Ta jätkas väikeses mahus ajalootundide andmist. 1931 kadus direktorikoht kooli liitmise tõttu ja Adamson jätkas Tartu Poeglase Gümnaasiumi õpetajana. 1925. a-st luges Adamson ajaloo ja hiljem ka kodanikuõpetuse metoodikat Tartu Ülikooli didaktilis-metoodilises seminaris ja oli 1926. a-st Tartu

avaldatud Emma Assoni³⁶ ja August Mölleri³⁷ õpikud, algkooliõpikute puhul ka kirjastuses Kool üllitatud Jüri Parijõe³⁸ ja Toomas Adamsoni³⁹ novellistlikus stiilis õpikud. Kümnendi teisel poolel lisandusid EKS-i kirjastuses välja antud õpikud, mille autorite ringi kuulusid Peeter Tarvel, Hans Kruus, Gottlieb Ney, Jaan Konks,⁴⁰ Julius Madisson, Linda Annist ja Paul Hinnov.

Uueks õpikute koostamise laineks andsid tõuke nii uued õppekavad,⁴¹ 1934. aasta haridusreform kui ka selle revideerimine 1937. aastal, sest arusaadavalt oli oluline õpperaamatu vastavus koolisüsteemile ja kehtestatud õppekavale.

Konkurentsi õpikuturul muutis pinevamaks asjaolu, et 1936. aastal võeti haridusministeeriumis arutlusele standardõpikute ehk ainulubatud õpikute väljaandmine. Peamise põhjendusena esitati lastevanemate rahulolematust õpikute liiga sagedase, pea iga-aastase väljaandmise ja sellest tuleneva väljavahetamise üle. Vaatamata nõudele õpikuid mitte enne viit aastat vahetada, tehti seda koolides ikkagi. Üheks, kuid ilmselt mitte ainsaks põhjuseks olid eelnimetatud muudatused koolisüsteemis ja uued õppekavad, mille puhul tuli paratamatult õpikuid uuendada. Lastevanemate pahameelele viidati ajakirjanduses,⁴² rahulolematust tekitasid õpikute hind ja asjaolu, et sagedase väljavahetamise tõttu ei

Ülikooli juures keskkooliõpetajate kutseksamite komisjoni liige, 1932. a-st ka kesk- ja kutsekooliõpetajate kutseksami komisjoni liige. – Tartu Poeglaste Gümnaasium: Johannes Adamsoni teenistustoimik, 1917–1932. EAA, f. 3474, n. 1, s. 306, ltp–7p.

1936 valiti Adamson Tartu 2. gümnaasiumi direktoriks: Tütarlaste gümnaasiumi juhatajaks J. Adamson. – Postimees, 30.07.1936, 4. Lisaks oli Adamson tegev Eesti Õpetajate Seltsi ajalootoimkonnas, panustades ajaloo õppekavade väljatöötamisse.

- 36 Emma Asson (Peterson, Petersen; 1889–1965) oli 1926–1935 Tallinna II Tütarlaste-gümnaasiumi õpetaja, töötas haridusministeeriumis (1919–1921) ning kuulus Asutavasse Kogusse ja I Riigikokku (1920–1923). 1925–1940 Eesti Naisliidu sekretär ja kasvatus-hariduskomitee juhataja.
- 37 August Möller (Mölder; 1887–1971) töötas 1925–1935 Tallinna 21. algkooli emakeele-õpetajana, seejärel 1935–1940 Tallinna 27. algkooli juhatajana. Avaldas ka mitu eesti keele õpikut.
- 38 Jüri Parijõgi (Parinbak; 1892–1941) oli 1921–1929 Rakvere Õpetajate Seminari harjutuskooli õpetaja, meetodik ja juhataja, 1929–1931 Tartus algkooliõpetaja, 1931–1940 Tartu 4. algkooli juhataja. Oli Akadeemilise Pedagoogika Seltsi asutajaid ja juhatuse liige. Parijõgi pani aluse novellistlikule ajalookäsitlusele algkoolis ja koostas vastava õpikuseeria koos kaasautori Toomas Algmaga.
- 39 Toomas Adamson (Algma; 1896–1971) töötas 1926–1940 Tartumaa tagavaraõpetajana, koostas 1930. aastatel ajaloo ja maateaduse töövihikuid ning ajaloo ja kodanikuõpetuse õpikuid.
- 40 Jaan Konks (1902–1988) töötas 1928–1940 Tartu Poeglaste Gümnaasiumi ja 1929–1936 Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi õpetajana.
- 41 Algkooli õppekavad. Tallinn, Haridusministeerium, 1928; Keskkooli õppekavad: gümnaasiumi humanitaar-, reaal- ja majapidamisharu. Tallinn, Haridus- ja Sotsiaalministeerium, 1930; Algkooli õppekavad. Tallinn, Haridusministeerium, 1937; Algkooli, keskkooli, gümnaasiumi õppekavad. Tallinn, Haridusministeerium, 1938.
- 42 Vt nt Rõõmusõnum lastevanemaile. – Meie Maa, 02.06.1931, 3; E. L. Koolitööd takistavad asjaolud algkoolis. – Maa: Tartu väljaanne, 26.10.1929, 1; Ebaterveid nähtusi kooliraamatute turul. – Õpetajate Leht, 25.09.1936, 2; J. Roos. Õpikute küsimuse lahendamine. – Postimees, 08.12.1936, 4.

saanud nooremad lapsed kasutada vanematest lastest alles jäänud kooliraamatuid, samuti ei saanud neid odavamalt järelturult osta, sest koolides nõuti uuemat õppekirjandust.⁴³ Kirjastused standardimist arusaadavalt ei pooldanud, ehkki mööndi, et õpikute uusversioone⁴⁴ oli välja antud liiga kergekäeliselt ja see oli muutunud lastevanematele koormavaks väljaminekukuks. Samas toodi välja konkurentsi positiivset mõju õpikute kvaliteedile.⁴⁵

Õpikute standardimise küsimusega seoses on samuti märgata kirjastuste omavahelist hõõrumist. Näiteks kirjutas EKS-i nimel bürojuhataja Herman Evert, et ministeerium võiks asjaajamises pöörduda nende poole otse, mitte Eesti Kirjastajate ja Raamatukaupmeeste Ühingu ja selle esimehe Männiku kaudu, kuna „viimase kui K/Ü „Looduse“ juhi suhtumine Eesti Kirjanduse Seltsisse on üldiselt teada“.⁴⁶ Samale asjaolule on tähelepanu pööranud ka Ramler, oletades, et see võis olla 1937. aastal ajendiks ühingu Eesti Kirjastajate Liit tekkele, kus juhtivaks osapooleks sai EKS.⁴⁷

Nähes, et standardõpikute ideed ei ole võimalik vaidlustada, püüdsid kirjastused saada standardõpiku staatust mõnele juba ilmunud õpikule. Esimesena otsustati standardõpikud kasutusele võtta algkoolis, alustades emakeele lugemikest ja matemaatika harjutustikest.⁴⁸ Ajaloõpikute standardimiseni ei jõutud.

Seda, kui tähtis oli õpikute kirjastamine mitte ainult kirjastustele, vaid ka trükikodadele, iseloomustavad seoses 1940. aasta järskude ümberkorraldustega Tartu graafikatööstuse ettevõtjate ühingult haridusministeeriumile saadetud kirjad, milles juhitakse tähelepanu trükiöölisi ähvardavale tööpuudusele olukorras, kus muidu suvise töökoormuse taganud õpikute trükkimine on määramatuks ajaks pausile pandud.⁴⁹

43 A. Maramaa. Õpperaamatute standardiseerimisest. – Päevaleht, 29.10.1937, 2.

44 Uusversioonidele viidati toona kui korduustrükkidele, kuid selle nimetuse all mõeldi ka oluliste muudatustega trükke.

45 Nt Eesti Kirjastuste Liidu pöördumine Haridusministeeriumi Koolivalitsuse poole, 01.11.1937. ERA, f. 1108, n. 4, s. 816, l. 17–19.

46 EKS-i bürojuhataja H. Everti kiri Riigi Koolivalitsuse direktor O. Küsilile, 14.11.1936. ERA, f. 1108, n. 4, s. 816, l. 4.

47 G. Ramler. Eesti Vabariigi Haridusministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni, 45.

48 Samas, 49–51.

49 Graafikatööstuse ettevõtjate ühing Tartus pöördumine haridusministri poole, 4.07.1940. ERA, f. 1108, n. 4, s. 834, l. 165; Graafikatööstuse ettevõtjate ühing Tartus pöördumine haridusministri poole, 11.07.1940. ERA, f. 1108, n. 4, s. 834, l. 166.

ERI AUTORITE ÕPIKUTE VÕRDLUS RETSENSIOONIDES JA AUTORITE KIRJADES

Haridusministeeriumi poolt kehtestatud arvustuse vorm nõudis võrdlust olemasolevate õpikutega. Alati ei pidanud aga arvustajad ettenähtud vormist kinni ning iga kord ei olnud olemas varasemat õpikutki, millega uut võrrelda. Siiski on võrdlevaid löike arvustustes küllaltki palju ja nende kaudu avanevad mõned tulisemad vaidlused ajalooõpikutele loa andmise üle.

Ühe teravam poleemika vallandas 1931. aastal Johannes Adamson, esitades HSM-i kooliraamatute komisjonile plagiaadisüüdistuse Emma Assoni ja August Mölleri (Mölder) algkooli ajalooõpiku⁵⁰ kohta ning paludes komisjonilt kaitset intellektuaalomandi varguse tõttu. Adamson väitis, et konkurendid on kopeerinud tema kirjutatut, näiteks: „Autor [...] on käinud küll õppekava järgi, kuid materjali jaotus ühes alajaotustega on laenatud minult.“⁵¹ Kaebekirjas tõi Adamson väidete tõestamiseks vaidlusalustest õpikutest mitmeid võrdlevaid näiteid, kuid kõrvutas väidetavalt kopeeritud õpikut ka enda varasemalt ilmunud teosega: „Minu mainitud töö sisaldab 75% ulatusel teksti, mis täpis äratrükk varem ilmunud ja komisjoni poolt soovitatud „Eesti ajaloo“ . Erinevus väljendub ainult üldajalugu käsitlevate peatükkide kujul.“⁵²

Kooliraamatute komisjoni juhataja Paul Mägraken saatis süüdistuse kommenteerimiseks edasi autoreile, kelle vaid kaks päeva hiljem saadetud vastus osutas, et süüdistus on alusetu. Samuti leidis vastuskirjas kriitikat Adamsoni vaidlusaluse õpiku suunal. Autorid selgitasid, et üheks konkureeriva õpiku kirjutamise põhjuseks oli nimelt rahulolematumus Adamsoni õpiku ülesehitusega. Süüdistatavad viitasid sealjuures kooliraamatute komisjoni välisele arvamusele: „Meie raamat läheb materjali valikult, ülesehituselt, käsitusviisilt niivõrt lahku endistest, siis ka Adamsoni omast, et J. Käis väidab [...], et käesolev õpperaamat on samm

50 E. Asson, A. Möller. Eesti ajalugu ühes üldajaloo algkooli V klassile. Tartu, Noor-Eesti, 1931.

51 J. Adamsoni palve Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni juhatajale, 27.09.1931. ERA, f. 1108, n. 4, s. 780, l. 240–251, siin l. 240.

52 J. Adamsoni palve Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni juhatajale, 27.09.1931. ERA, f. 1108, n. 4, s. 780, l. 240–251, siin l. 251. Kirjaviisi muutmata.

edule ajaloo õpetamises ja väärrib õpetajate tähelepanu. Meie raamatus läbiviidud tööprintsibist pole Adamsoni omas varjugi.⁵³

Mägrakeni korraldusel andis vaidlusalustele õpikutele hinnangu kooliraamatute komisjoni retsensent, Gustav Adolphi gümnaasiumi ajalooõpetaja Villem Orav, kes leidis, et Adamsoni süüdistus on põhjendamatu. Tähtaja surve rutakalt kirjutatud vastuses rõhutab Orav, et kuna materjali ulatuse tingib riiklik õppekava, ei saa Assoni ja Mölleri õpiku teemade valik olla kopeeritud Adamsoni õpikust. Samuti osutab ta õpikute erinevale ülesehitusele: Assoni ja Mölleri õpikus oli teabetekst kombineeritud lugemispaladega, taoline lugemiku ja õpiku kombineerimise püüe Adamsoni õpikus puudus. Orav möönab, et teatava sarnasuse on ilmselt põhjustanud sama allikmaterjali kasutamine õpikute koostamisel. „Mis puutub lausa mahakirjutamisse, siis on see põhjendamatu kallaletung, [...] tõendused kas puuduvad või ei kannata arvustust välja.“⁵⁴

Allikaist nähtub, et Orava hinnang lõpetas kõnealuse vaidluse ja kummagi õpiku kasutamiseks kooliraamatute komisjon takistusi ei teinud. Näide illustreerib seda, kuidas konkureerivad autorid läksid vaidlustes üksteise ja kooliraamatute komisjoniga väga kergesti isiklikule pinnale, seades kahtluse alla vastaspoole motiivid või koguni kompetentsi. Käsitletavast perioodist oli see plagieerimissüüdistus ainuke omasugune, kuid leidis teisigi teravaid isiklikke arvustusi ja vastuseid, nagu ka neid, mis juhtisid tähelepanu suurtele sarnasustele õpiku ja kasutatud allikmaterjali vahel. Viimaste puhul küll mööndi, et õpik ei ole teaduskirjandus ega saagi olla iseseisev uurimus.⁵⁵

Ülejäänud võrdlused olemasolevate ja arvustuse all olevate õpikute vahel puudutavad peamiselt teoste tugevusi ja nõrkusi, ehkki leidub ka üldisemaid märkusi. Näiteks leidis Orav, et 1930. aastatel on keskkooliõpikute üldine tase tõusnud: „Viimasel ajal ilmunud õpikud (Adamson ja Laar) on paremini õnnestunud.“⁵⁶

Üheks huvitavaks näiteks pikemaks veninud vaidlusest arvustuse ümber oli Johannes Adamsoni koolireformi järgsetele keskkoolidele

- 53 E. Assoni ja A. Mölleri vastus Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni juhatajale, 29.09.1931. ERA, f. 1108, n. 4, s. 780, l. 218–239, siin l. 219. Kirjaviisi muutmata. Tsitaadis nimetatud arvustus Johannes Käisilt viitas ka kõnealuse õpiku ja taotletud meetodika õnnestumise mõningatele puudustele, ehkki kokkuvõtten loik vastas tsitaadis toodule: J. Käis. Uusi õpperaamatuid algkoolile. – Õpetajate Leht, 11.09.1931, 37. 4.
- 54 V. Orava kiri Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni juhatajale, 30.09.1931. ERA, f. 1108, n. 4, s. 780, l. 215–217, siin l. 215–216.
- 55 Nt R. Kleisi arvustus P. Hinnovi õpikule, 28.11.1931. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 217–219, siin l. 218.
- 56 V. Orava arvustus J. Adamsoni õpikule „Üldajalugu keskkoolidele. Vana aeg“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 143–149.

mõeldud vanaaja õpikuga seonduv. Kui Orava arvustus viitas Konksu vastava õpiku paremusele,⁵⁷ siis samale õpikule teise arvamuse esitanud Tallinna I tütarlastegümnaasiumi ajalooõpetaja Maria Kaer leidis Adamsoni ja Konksu õpikut võrreldes, et Adamson keskendub rohkem järeldustele, Konks aga kirjeldustele. Sarnasele materjalihulgale vaatamata pidas Kaer Konksu õpikut raskemaks. Tähelepanuväärne on, et Kaer viitas Adamsoni õpiku paremusele ka kasvatuslikust seisukohast: „Üks ajaloo peanõuetest – istutada õpilastesse isamaa-armastust ja kasvatada neist teadlikke kodanikke – on Adamsonil palju parem[ini] käsitatud kui Konksil. Rohkem – Adamson püüab tõsta noorte kõlblist taset ja rõhutada ühiskonna väärtust.“⁵⁸ Üldiselt taoliste küsimustele arvestustes kuigi palju tähelepanu ei pööratud ja vastavad näited on pigem erandiks kui reeglits, jättes mulje otsitud võrdluspunktist tihenenud konkurentsi tingimustes.

Nimetatud vanaaja õpiku ümber keerelnud vaidlus on iseloomulik näide Johannes Adamsoni viisist pöörata oma õpiku arvustuse vastulause kriitikaks konkurendi suunal. Orava arvustusele kirjutatud vastus on märkimisväärselt mahukas ning haarates kinni Orava viitest Parijõe novellistlikus stiilis õpikule „Möödunud ajad jutustavad“, avaldab Adamson ägedat kriitikat novellistliku stiili aadressil. Näiteks kirjutab ta, et Parijõe raamat „kubiseb kõige teravamal kujul esinevaist puudusist, milliseid pole võimalik kõrvaldada. See raamat on eklektiline, [...] puudub seos üksikute osade vahel, käsitletavad probleemid on lausa isoleeritud ajaloolisest taustast, ajalooliste sündmuste ja nähete põhjustega ja tagajärgedega ei taheta arvestada.“⁵⁹ Nimetatud puuduste tõttu nimetas Adamson Parijõe õpikut naiivseks ja leidis, et selliste õpperaamatute kasutamine avaldaks hävitavat mõju ajalooõpetuse tasemele: „Arvan, et lp. arvustaja ja kõik teised teadlikud õpetajad peavad välja astuma naiivi ajalooõpetuse ja naiiv-õpperaamatute vastu. Vastasel korral langeb meil ajalooõpetuse tase madalamale, kui seda keegi ette kujutadagi suudaks.“⁶⁰ Asjaolu, et vaidlus leidis aset kooliraamatute komisjonile adresseeritud kirjades ja mitte avalikkuses, ning see, et ka Adamson andis välja ühe novellistlikku stiili kasutava õpiku algkooli IV klassile, viitab, et vaidluse esmaseks eesmärgiks oli siiski eeliste otsimine õpikute konkurentsis. Adamsoni

57 V. Orava arvustus J. Adamsoni keskkooliõpiku „Vana aeg“ 2. trükile, 20.09.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 789, l. 103–105, siin l. 105.

58 M. Kaera arvustus J. Adamsoni õpikule „Vana aeg“, 03.10.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 789, l. 102. Kirjaviis muutmata.

59 J. Adamsoni vastuväited V. Orava arvustusele, 24.04.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 789, l. 112–120, siin l. 117. Kirjaviis muutmata.

60 J. Adamsoni vastuväited V. Orava arvustusele, 24.04.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 789, l. 112–120, siin l. 118. Kirjaviis muutmata.

enesehinnangut faktoloogia ja sidususe osas toetab kooliinspektor Märt Ulki hilisem arvustus, mis möönab Parijõe ja Algma novellistlike õpikute jutustuse ladusust, aga eelistab sellele Adamsoni poolt paremini edasi antud fakte ja seoseid erinevate ajaloosündmuste vahel.⁶¹

Erandliku näitena eristub arvustus, mis puudutab õpiku raskustasemest ja rõhuasetustest tulenevat sobilikkust soopõhiselt. Nimelt võrdles Maria Kaer Adamsoni 1936. aasta Eesti ja üldajaloo keskaja õpikut Emma Assoni vastava teosega ning pidas viimast sisult kergemaks, vähem faktidega koormatuks. Selle põhjal leidis Kaer, et Assoni õpik on sobivam tütarlastele, samas kui Adamsoni õpik, suurema fookusega poliitikal ja sõjasündmustel, sobivat paremini poistele.⁶² Huvitaval kombel leidis Tallinna poeglaste kommerts-gümnaasiumi ajalooõpetaja Meinhard Kesler samade õpikute võrdluses, et just Adamsoni teos on lihtsamalt ja õpilastekohasemalt kirjutatud.⁶³ Ehkki ajaloo koolikursuste sisu puudutavates aruteludes leidub üksikuid viiteid sarnasele seisukohale poiste ja tüdrukute eelistuste ja eelduste erinevusest,⁶⁴ on nimetatud arvustus käsitletud perioodist ainus, mis sellele otse tähelepanu juhtis.

Mõnevõrra haakub eelnevaga Leida Tarandi arvustus, mis võrdles Adamsoni uusaja üld- ja Eesti ajaloo õpikut Jaan Konksu ja Emma Assoni vastavate raamatutega. Tarand leidis, et Adamsoni ja Konksu õpik on üsna samal tasemel, Assoni oma aga pisut nõrgem, kuna avab õppekavas nõutud materjali pigem minimaalselt. Lisaks osutab ta Adamsoni keekekasutuse raskepärasusele ning Assoni õpiku liiga lihtsale, naiivsele ja tundelisele stiilile. Tarand leidis, et ehkki Konksu õpik on materjali poolest mahukam kui Adamsoni oma, on selle stiil parem.⁶⁵

Võrdlustest teiste autorite õpikutega ilmneb puhuti arvustaja poolehoid mõnele autorile, näiteks Villem Orava sümpaatia Jaan Konksu õpikute vastu. Konksu progümnaasiumi I ja II klassi ajalooõpikutest kirjutades möönab Orav üldsõnaliselt, et need õpikud on teistega võrreldes paremad.⁶⁶ Võrdlus peitub ka Orava hinnangus Konksu vana- ja

61 M. Ulki arvustus J. Adamsoni õpikule „Jutustusi kodumaa ajaloost“, 13.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 149–150, siin l. 150p; M. Ulki arvustus Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu ühenduses üldajaloo: algkoolide V õppeaasta“, 18.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 153–154; M. Ulki arvustus J. Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu ühenduses üldajaloo: algkoolide VI õppeaasta“, 26.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 155–158, siin l. 157p.

62 M. Kaera arvustus J. Adamsoni õpikule „Keskaeg: VI õppeaastale. Üld- ja kodumaa ajalugu“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 810, l. 107–116, siin l. 115.

63 M. Kesleri arvustus E. Assoni õpikule „Üldine ajalugu ühes Eesti ajaloo: keskaeg“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 808, l. 68–77, siin l. 70.

64 Nt kiri Viljandi linna tütarlaste reaalgümnaasiumist Koolivalitsusele. ERA, f. 1108, n. 3, s. 597, l. 124.

65 L. Tarandi arvustus J. Adamsoni õpikule „Uus aeg: üld- ja kodumaa ajalugu“, 18.09.1936. ERA, f. 1108, n. 4, s. 817, l. 102–108, siin l. 106.

66 V. Orava arvustus J. Konksu progümnaasiumi õpikule „Eesti ajalugu II“, 02.10.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 818, l. 72–73, siin l. 73; V. Orava arvustus J. Konksu progümnaasiumi II klassi

keskaja õpiku kohta: „Kindel süsteem, [...] aine õnnelik valik ja jaotus, ilus stiil ja [...] lapsele kergesti arusaadav keel, mis ei kubise neologismidest ega võrkeelsetest sõnadest, garanteerivad [...] õpperaamatule püsiva tuleviku.“⁶⁷ Konks on hiljem ka ise meenutanud, et Orava arvustused olid heatahtlikud ja kindlustasid tema õpikute kasutuselevõtu koolides.⁶⁸

On arusaadav, et arvustajatel tuli võrrelda õpikut juba olemasolevate teostega, kuna uue õpiku soovitamine, lubamine või mittelubamine kooliraamatute komisjoni poolt pidi muu hulgas arvestama lastevanemate kaebustega õpikute liiga sagedase väljavahetamise üle. Tihti käsitleski võrdlus raamatu ülesehitust, raskusastet, stiili ja õigekeelsust. Konkurentsi seisukohast tuleb siinkohal eriti esile tuua kolme nüanssi: 1) mõnes puhkenud vaidluses kasutati väga teravat tooni, 2) mõnel autoril – iseäranis Johannes Adamsonil – oli kaldumus pöörata arvustuse vastulause kriitikaks konkureeriva õpiku aadressil ning 3) Villem Orava poolehoid Jaan Konksu õpikutele.

SAMA ÕPIKU JA SAMA AUTORI ERI ÕPIKUTE VÕRDLUS RETSENSIOONIDES JA VASTULAUSETES

Arvestades asjaolu, et liialt sagedasi trükke peeti probleemiks, tuleb küsida, kas ja millal pöörasid arvustajad tähelepanu uusversiooni põhjendatusele, võrreldes seda lisaks konkureerivatele õpikutele ka sama autori varem ilmunud teostega. Uusversiooni piisavaks põhjenduseks võib lugeda eelnevalt ilmnenu oluliste puuduste kõrvaldamist või õpperaamatu märgatavat ümbertöötamist. Sellele küsimusele pööras oma hinnangutes tähelepanu peamiselt kooliraamatute komisjoni alaline liige Richard Kleis.

Positiivsed hinnangud puudutavad kaht Emma Assoni õpikut. Kleis osutab, et Assoni „Vana-aeg“ on põhjalikult ümber töötatud, nii et uue trüki näol on tegu põhimõtteliselt uue õpikuga.⁶⁹ Assoni keskaja õpiku 5. trüki kohta märkis Kleis samuti, et kuigi osa sisu on muutmatult

õpikule „Eesti ajalugu“, 20.01.1939. ERA, f. 1108, n. 4, s. 818, l. 75–80, siin l. 76.

67 V. Orava arvustus J. Konksu progümnaasiumi ja reaalkooli vana- ja keskaja õpikule, 07.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 818, l. 83–91, siin l. 90.

68 J. Konks. Tolleaegsetest kolleegidest ja ajalooõpikute kirjutamisest. Toim. H. Palamets. Tartu, 1985. TÜR, f. 106, s. 88, l. 5.

69 R. Kleisi arvustus E. Assoni õpikule „Vana-aeg“, 11.03.1932. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 15–18, siin l. 15.

üle võetud, on õpik tervikuna siiski põhjalikult ümber töötatud.⁷⁰ Negatiivsed hinnangud puudutavad analüüsitud arvustuste hulgast üksnes Adamsoni õpikuid. Näiteks osutab Kleis, et Adamsoni algkooli V klassi õpik on peaaegu koopia selle 1. trükist.⁷¹ Kui Kleis leidis Adamsoni algkooli IV klassi õpiku 2. trükki arvustades, et seal on tehtud vajalikke ümberkorraldusi, ehkki esineb ka eelmise trüki vigu,⁷² siis hinnang 3. trükile oli juba märksa kriitilisem. Kleis osutab, et tegu on peaaegu täpse koopiaga 2. trükist ja lubatud uusi novelle ei ole õpikule lisatud.⁷³ Parandusteta koopiaks pidas Kleis ka Adamsoni algkooli V klassi õpiku 3. trükki, kus tema sõnul on eelnevast versioonist üle kantud isegi trükivead.⁷⁴

Samuti leidis arvustustes võrdlusi Adamsoni varasemate, teistele klassidele mõeldud või varasema õppekava järgi koostatud õpikutega, sedagi harva positiivses võtmes. Kleis tähendab Adamsoni algkooli VI klassi õpiku kohta: „Metoodilises suhtes juhin tähelepanu asjaolule, et autor oma VI õppeaasta raamatule on rohkel määral muutmatul kujul sisu laenanud oma IV õppeaasta raamatust. Sama lugu on piltidega.“⁷⁵ 90% kattuvust märkis ka Märt Ulk Adamsoni algkooli V klassi õpiku uue trüki puhul.⁷⁶ Ella Susi leidis erinevaid Adamsoni õpikuid arvustades, et materjali ülekandmine on tulemuseks andnud sellesse kooliastmesse mitte täielikult sobiva õpperaamatu.⁷⁷

Adamson ei eitanud, et ta oma eelnevaid õpikuid uute koostamisel kasutas. Nii mõneski vastulauses viitab ta sellele kui positiivsele faktorile: uues õpikus ilmunud sisu oli varasemas kontekstis juba kooliraamatute komisjonilt heakskiidu saanud. Näiteks vastuväidetes Anton Laari arvustusele algkooli VI klassi õpikule viitab Adamson arvustaja otsuse karmusele: „seda enam, et suurem osa õpperaamatu tekstist sai

70 R. Kleisi arvustus E. Assoni õpikule „Üldine ajalugu ühes Eesti ajalooga: keskaeg“, 21.03.1933. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 131–133, siin l. 131.

71 R. Kleisi arvustus J. Adamsoni õpiku „Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga: algkoolide V õppeaasta“ 2. trükile, 29.01.1931. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 59–60.

72 R. Kleisi arvustus J. Adamsoni õpikule „Jutustusi kodumaa ajaloost“, 29.01.1931. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 56–58, siin l. 56–57.

73 R. Kleisi arvustus J. Adamsoni õpikule „Jutustusi kodumaa ajaloost“, 29.03.1932. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 61.

74 R. Kleisi arvustus J. Adamsoni õpiku „Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga: algkooli V õppeaasta“ 3. trükile, 29.03.1931. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 62.

75 R. Kleisi arvustus J. Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga: algkooli VI õppeaasta“, 29.03.1932. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 82–86, siin l. 85.

76 M. Ulki arvustus Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga: algkoolide V õppeaasta“, 18.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 153–154, siin l. 153p; M. Ulki arvustus J. Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga: algkoolide VI õppeaasta“, 26.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 155–158, siin l. 156.

77 E. Susi arvustus J. Adamsoni ajaloo lugemikule alg- ja keskkoolile, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 812, l. 1–2; E. Susi arvustus J. Adamsoni õpikule „Ajalugu I. Eesti ajalugu“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 160–167, siin l. 161; E. Susi arvustus J. Adamsoni õpikule „Uus ja kõige uuem aeg“, 03.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 199–205, siin l. 199.

varem soovitus „Eesti ajaloo“ kujul.⁷⁸ Kleis märkis Adamsoni progümnaasiumile mõeldud vanaaja õpiku kohta, et see kopeerib autori varasemat keskkooliõpikut määral, et „retsenseeritavat raamatut võib pidada autori 1931. a. ilmunud raamatu lihtsustatud ning lühendatud väljaandeks“. Väitele on Adamson käsitsi peale kirjutanud märke: „Ja! Algkooli õpperaamatut küll. Sõnasõnalt! – J. A.“⁷⁹ Ehkki on täiesti arusaadav, et autorid uute õpikute koostamisel juba olemasolevat materjali taaskasutasid, jätavad sellised vastuväited tähelepanuta kriitika olulisema poole, nimelt selle, kas ja kuivõrd ülevõetud õppesisu teise õppeastme nõuetega kokku sobis. Samuti pööras Adamson sellegi küsimuse puhul oma vastulause konkurentide õpiku kriitikaks, näiteks märkides Emma Assoni keskaja õpiku kohta, et see kopeerib suuresti sama autori vana gümnaasiumi II kursuse õpikut.⁸⁰

Arvustajad pidasid seega õpikute kordustrükke sageli põhjendamatuks, tähelepanu pöörati ka eelmiste õpikute sisu taaskasutamise tulemusel uuena avaldatud õpikute sobimatusse sihtgrupiks määratud kooliastmele.

ARVUSTUSTES JA VASTULAUSETES KAJASTUV KIRJASTUSTEVAHELINE KONKURENTS

Eespool mainitud plagiaadisüüdistusele järgnenud vaidluses pöörati mõnevõrra tähelepanu ka konkurentsituatsioonile. Vastuses osutasid Asson ja Möller, et Adamsoni süüdistused tulenevad nimelt ärritusest, mille põhjustas konkureeriva õpiku ilmumine.⁸¹ Villem Orav viitab mõnes oma kirjutises samuti konkurentsile. Näiteks arvustades Jaan Konksu keskkoolide 1935. aasta vanaaja õpikut tõdeb Orav, et „koolireform on põhjustanud nõudmise uute õpikute järele, kus nõudmine, seal pakkumine: raamatuid on ilmutanud juba kolm autorit [Konks, Asson ja Adamson – *M. L.*]“.⁸²

78 J. Adamsoni vastuväited A. Laari arvustusele, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 87–102, siin l. 102.

79 R. Kleisi arvustus J. Adamsoni keskkooli õpiku „Vana aeg“ 2. trükile, 23.11.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 789, l. 131–138, siin l. 132. Kirjaviisi muutmata.

80 J. Adamsoni vastulause M. Kaera arvustusele, 15.10.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 810, l. 117–121, siin l. 121.

81 E. Assoni ja A. Mölleri vastus Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi Kooliraamatute Komisjoni juhatajale, 29.09.1931. ERA, f. 1108, n. 4, s. 780, l. 218–239, siin l. 218.

82 V. Orava arvustus J. Konksu õpikule „Vana-aeg“, 28.09.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 810, l. 24–25.

Siingi tuleb pöörata tähelepanu Orava poolehoiule Konksu vastu. Orav nägi Konksu teostel potentsiaali saada peamisteks kasutusel olevaiks õpikuiks, ehk isegi standardõpikuiks, ja ta püüdis seda oma retsensioonidega igati toetada. Näiteks Adamsoni keskkoolide vanaaja õpiku 2. trüki arvustuses kirjutab Orav, et Konksu vastav õpik tuleks tunnistada „musterõpperaamatuks ajaloos ja sellega teha lõpp õpperaamatute paabelile ja lastevanemate nurinale“.⁸³ Adamsoni sama õpiku 1. trükile oli Orav varemalt kirjutanud väga kriitilise arvustuse, lõpetades soovitusega anda õpik hinnata veel mõnele teisele tegevõpetajale – just oma nõudlikkuse tõttu.⁸⁴

Konksu Eesti ajaloo progümnaasiumi õpiku käsikirja arvustuses põhjendab Orav tehtud märkuste ja parandusettepanekute vajalikkust sellega, et „paralüseerida võistlejate ja kadestajate kallaletunge autorile pärast raamatu trükis ilmumist. [...] Et käesolev õpperaamat [...] täiesti õnnestuks ja „läbi lööks“, tuleb piinlikult hoolitseda ka raamatu tehnilise külje eest“.⁸⁵ Orav ei maininud küll ühtki nime, kuid asjaosalistele pidi üsna selge olema, et tegu oli torkega eelkõige Johannes Adamsoni aadressil.

Laiemat konkurentsiolukorda ajalooramatute vallas iseloomustab ka Ella Susi märkus Adamsoni progümnaasiumi II klassi õpiku arvustuses, kus ta osutab, et oluliste ajalooteoste juures tuleks nimetada ka muid, mitte ainult KÜ Loodus omi.⁸⁶

Kuigi näiteid, kus arvustused või vastuväited kõneleksid otsesõnu konkurentsist kirjastuste ja autorite vahel, ei ole väga palju, on näha, et sellekohased vaidlused võisid kujuneda päris tuliseks. Samuti on näha, et arvustaja võis väsida või tüdineda ühe autori õpikutoodangust ning et tal võisid välja kujuneda omad lemmikud, kelle õpikute edule raamatuturul püüti igati kaasa aidata.

83 V. Orava arvustus J. Adamsoni keskkooliõpiku „Vana aeg“ 2. trükile, 20.09.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 789, l. 103–105, siin l. 105.

84 V. Orava arvustus J. Adamsoni keskkooliõpikule „Vana aeg“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 789, l. 67–78, siin l. 78.

85 V. Orava arvustus J. Konksu õpikule „Eesti ajalugu I“, 03.06.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 819, l. 44–71, siin l. 46, 70.

86 E. Susi arvustus J. Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu progümnaasiumi II klassile“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 170–182, siin l. 182.

ARVUSTUSTES VÄLJA TOODUD ÕPIKUTE KASVATUSLIK VÄÄRTUS

Eraldi huvipakkuvaks küsimuseks on, kas ja kuidas pöörasid arvustajad ja autorid tähelepanu õpiku kasvatuslikule väärtusele. Selle kohta leidub analüüsitud allikates näiteid nii positiivsetest kui ka negatiivsetest hinnangutest.

Positiivsest küljest tõi Orav Konksu vanaaja õpiku arvustuses esile, et „pedagoogiliselt on eriti kiiduväärt suurte isikute reljeefselt esiletoomine ja nende tegevuses ning iseloomus suursuguste joonte rõhutamine, mis kasvatavalt mõjub noortesse, äratades neis kõlblaid tundeid ja teotsemistungi (isamaa ja oma rahva hüveks)“.⁸⁷ Maria Kaera arvustus sama õpiku 2. trükile rõhutab, et antiikaja suurkujude käsitus arendab humaansust, altruismi ja patriotismi.⁸⁸ Sarnastele voorustele viitab Orav ka Konksu progümnaasiumi vana- ja keskaja õpikut arvustades.⁸⁹ Maria Kaeralt pärvis kiitust Adamsoni keskkoolide keskaja õpik. Arvustaja rõhutas, et õpik on koostatud erapooletult, vältides šovinismi ja subjektiivsust. Lisaks tõi Kaer välja, et muistse iseoleku ja vabadusvõitluse kirjeldus aitab kasvatada rahvuslikku eneseväärtuse tunnet, austust ning uhkust esivanemate vastu: „Autor seisab omas raamatus riiklisel ja rahvuslisel pinnal.“⁹⁰

Negatiivsest küljest kritiseeris Orav Adamsoni vanaaja õpikut selle sõdadekäsitluse pärast. Orav leidis, et sõdade osakaalu õppesisus tuleks vähendada, „et mitte arendada küpsematus noorsoos veriseid instinkte ega militarismi. [...] sõdade sissetoomist ei saa vabandada ka heroismi, patriotismi ja eneseohverdamise peegeldusena, sest neis sündmusis on rohkem tegemist äraandmisega, äraostmisega, müüdavusega, saamatusega, toorusega jne.“⁹¹ Paul Hinnov leidis Adamsoni gümnaasiumiõpiku arvustuses, et rahvusliku joonega on võimalik ka üle pingutada: „nii superlatiivsel kujul teiste kulul ülistada ei ole sobiv. Hra Adamson peab oma tugevaks küljeks eesti rahvuslikku orientatsiooni, kuid nähtavasti on ka voorustega võimalik liialdada“.⁹² Selle kriitilise märkuse ajendiks

87 V. Orava arvustus J. Konksu õpikule „Vana-aeg“, 28.09.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 810, l. 24–25, siin l. 24p.

88 M. Kaera arvustus J. Konksu õpiku „Vana-aeg“ 2. trükile, 05.09.1937. ERA, f. 1108, n. 4, s. 810, l. 28.

89 V. Orava arvustus J. Konksu progümnaasiumi ja reaalkooli vana- ja keskaja õpikule, 07.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 818, l. 83–91, siin l. 84.

90 M. Kaera arvustus J. Adamsoni õpikule „Keskaeg: VI õppeaastale. Üld- ja kodumaa ajalugu“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 810, l. 107–116, siin l. 108.

91 V. Orava arvustus J. Adamsoni keskkooliõpikule „Vana aeg“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 789, l. 67–78, siin l. 67p.

92 P. Hinnovi vastus J. Adamsoni vastulausele, 06.06.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 812, l. 116–126, siin l. 123.

oli Adamsoni vastulause Hinnovi arvustusele, kus Adamson rõhutas, et „Eesti ajaloo teadus on meid popside seisundist välja aidanud. Kui meie ise end ajaloo alavääristame, mis jääb siis teistel teha“ ja „et eestlased olid kaugelt julgemad ja ettevõtlikumad võrreldes teistega – see pole liialdus. Arvustaja ei tunnusta siin eesti ajaloo allikaid ja meie ajaloo teaduse seisukohti“.⁹³ Niisiis jäi Adamson endale kindlaks, mis on kooskõlas tema toonaste seisukohtadega rahvusliku kasvatuseloolisusest ajalooõpetuses. Viimast illustreerib tema ettekanne IV ajalooõpetajate kongressil, kus ta põhjendas rahvusliku kasvatuseloolisuse tähtsust koolides ja leidis, et sel alal on vähe ära tehtud, ehkki rahvustunde süvendamine peaks olema ajalooõpetuse tähtsaim ülesanne.⁹⁴

Nimetatud asjaolu ei tähendanud, et Adamson ei oleks rahvusliku kasvatuseloolisusest arvustajailt üldse kriitikat pälvinud. Märt Ulk pidas tema algkooli IV klassi õpiku kordustrüki mõningaseks puuduseks, et lood Ümera lahingust ja Landeswehri sõjast olid välja jäänud. Esimene oli Ulki sõnul „silmapaistvaim edusamm raskeis vabadusvõitluses“, Landeswehri sõda aga tihedas seoses võidupühaga ja seetõttu ei oleks tohtinud kumbki puududa. Lisaks soovis Ulk, et autor täiendaks oma riikluse aega puuduvat osa, kuna see on eriti tähtis „rahvustunde ja isamaalisuse kasvatamiseks“.⁹⁵ Sarnaseid puudusi leidis Ulk ka VI klassi õpikust, soovides, et rohkem tähelepanu oleks pööratud teemadele „Vabadussõja sangarid“ ja „Eesti areng iseseisvuse kestel“, aga ka kehva põhiseaduse eeliste väljatoomisele võrdluses eelnevatega.⁹⁶ Lisaks tõi Johannes Blauberg Adamsoni gümnaasiumi II klassi õpiku 2. osa arvustuses välja, et sobimatu on 1343. aasta ülestõusu osalisi nimetada mässajateks – samas kui Konks ja Kruus oma õpikuis seda sõna ei kasuta. Eelistada tuleks terminit vabadusvõitleja.⁹⁷

Kasvatuslike küsimuste käsitlemine ei olnud siiski kuigi sage ja puudutab eelkõige 1930. aastate teises pooles ilmunud õpikuid. Ehkki arvustuse vorm eeldas iga õpiku puhul hinnangut „riigi ja moraali seisukohast“, ei ole arvustajad vormi alati järginud või on selle punkti markerinud lakooniliselt. Ühegi eesti autori ajalooõpiku juures ei nähtud sellekohast probleemi. Kasvatuslikele tugevustele või nõrkustele tähelepanu pööramine võib ühelt poolt olla seletatav ajastu seisukohast

93 J. Adamsoni vastulause P. Hinnovi arvustusele, 20.05.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 812, l. 127–138, siin l. 129, 131.

94 IV üleriigiline ajaloo-õpetajate kongress. – Kasvatus, 1936, 1, 36.

95 M. Ulki arvustus J. Adamsoni õpikule „Jutustusi kodumaa ajalooost“, 13.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 149–150.

96 M. Ulki arvustus J. Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu ühenduses üldajalooga: algkoolide VI õppeaasta“, 26.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 155–158, siin l. 155–155p.

97 J. Blaubergi arvustus J. Adamsoni õpikule „Ajaloos kursus gümnaasiumi II klassile II“, 10.12.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 232–238, siin l. 234p–235.

sobiliku konkrentsielise otsimisega, teiselt poolt vaikiva oleku mõjuga, kus rahvusliku kasvatusse jõulisem rõhutamine hakkas ajapikku mõju avaldama ka õpikute autoritele ja arvustajatele.

ARVUSTAJATE KRIITIKA KIIRUSTAMISE JA AJALOOKÄSITLUSE VÄRVINGUTE OSAS

Arvestades asjaolu, et kirjastused olid huvitatud õpikute võimalikult hoogsast väljaandmisest, kannatasid raamatud teatava kiirustamise all. Otsesõnu on sellele puudusele viidanud arvustajad ja autor ise üksnes Adamsoni õpperaamatute puhul.⁹⁸ Adamson ei eitanud, et kohati tingis õpikute sage väljaandmine rutakust, kuid ta pidas seda ennekõike korrektorite ja trükikoja probleemiks, mitte nii väga enda mureks.

Arvustajad tõid õpikute juures esile ka kokkusurunud, konspektiivset stiili.⁹⁹ Mõnel puhul viidati selle kaudu allikaks olnud teose ohtrale kasutamisele.¹⁰⁰ Mõnelgi korral tõid arvustajad välja konspektiivsust kui järjekordset ilmingut kiirustamisest. Mitmed taolist kriitikat pälvinud õpikud olidki välja antud olukorras, kus äsja oli muudetud koolisüsteemi või õppekavasid, tekitades ühelt poolt kõrgendatud vajaduse uute, kooskõlastatud õpikute järele ja pannes teiselt poolt autorid rutakalt tegutsema. Eriti on märgata püüdu võimalikult ruttu mingi õpik välja anda Johannes Adamsoni puhul.

Vähesel määral pöörasid arvustajad tähelepanu ajalooõpikute käsitluse värvingule hinnangutes eri ajalooperioodide kohta. Mihkel

- 98 R. Kleisi arvustus J. Adamsoni õpikule „Üldajalugu keskkoolidele. Keskaeg“, 24.03.1933. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 165; J. Adamsoni vastuväited V. Orava arvustusele, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 168–193, siin l. 193; P. Hinnovi arvustus J. Adamsoni gümnaasiumi ajalooõpikule, 12.04.1935. ERA, f. 1108, n. 4, s. 812, l. 104–115, siin l. 104; M. Ulki arvustus J. Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu ühenduses üldajalooaga: algkoolide VI õppeaasta“, 26.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 155–158, siin l. 158; E. Susi arvustus J. Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu progümnaasiumi II klassile“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 170–182, siin l. 171; E. Susi arvustus J. Adamsoni õpikule „Vana ja keskaeg“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 189–197, siin l. 191.
- 99 V. Orava arvustus A. Mölleri ja E. Assoni VI klassi õpikule, 28.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 827, l. 65–71, siin l. 70–71; V. Orava arvustus Assoni ja Mölleri V klassi õpikule, 18.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 827, l. 72–91, siin l. 74p–75p; E. Susi arvustus J. Adamsoni õpikule „Ajalugu I. Eesti ajalugu“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 160–167, siin l. 161; E. Susi arvustus J. Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu progümnaasiumi II klassile“, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 170–182, siin l. 170; J. Blaubergi arvustus J. Adamsoni õpikule „Ajaloo kursus gümnaasiumi II klassile II“, 10.12.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 828, l. 232–238, siin l. 236p.
- 100 R. Kleisi arvamus E. Assoni ja A. Mölleri algkooli V klassi õpikule, 26.09.1931. ERA, f. 1108, n. 4, s. 780, l. 208–210, siin l. 209; A. Pedusaare arvustus, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 808, l. 87–94; G. Ney arvustus E. Assoni õpikule „Üldine ajalugu ühes Eesti ajalooaga: uus aeg“, 17.09.1936. ERA, f. 1108, n. 4, s. 809, l. 135–136.

Välbe tunnustas Assoni ja Mölleri algkooli VI klassi õpikut Poola ja Rootsi aja senisest erapooletumat ja ettevaatlikumat käsitlust.¹⁰¹ Liigset värvingut nägi aga Kleis Adamsoni algkooli VI klassi õpikus: „eestlaste olukorda on kujutatud traditsiooniliselt ja ühekülgset liiga süngena, kuna uuemad uurimused esitanud ses küsimuses teissuguseid vaateid“.¹⁰²

Mõnel korral tõid arvustajad välja, kas ja kuidas oli käsitletud suhteid naaberriikidega. Villem Orava arvustus Konksu progümnaasiumiõpikule „Eesti ajalugu I“ viitab Soome ja Ungariga 1937. aastal sõlmitud kultuurikonventsioonidele, mille kohaselt õpik soomlastele ja ungarlastele piisavalt tähelepanu pööras. Samadele konventsioonidele viidates leidis Orav ka Konksu uusaja õpikut arvustades, et Ungari ja Soome ajalugu tuleks põhjalikumalt käsitleda.¹⁰³ Kriitilisemast küljest esitas Orav aga küsimuse: „kas poliitilistel ja taktilistel põhjustel ei peaks pehmemdama või hoopis loobuma halvustavatest märkustest lätlaste kohta, ehkki need märkused ei ole autori leiutatud ega kuulu tema subjektiivsete vaadete hulka, vaid põhinevad ajalooallikail“, ning osutas, et vastavalt Baltimaade õpetajate kongresside resolutsioonidele tuleks halvustavad märkused naabrite aadressil õpikuist kõrvaldada.¹⁰⁴

ÜLEVADE AJALOOÕPIKUTE KASUTAMISEST 1937. AASTAL

Tulenevalt eesmärgist minna üle standardõpikute järgi õpetamisele korraldati 1937. aastal mahukas uuring kasutusel olnud õpikute kohta. Alal on neli säilikut, mis koondavad andmeid kõigis kooliastmetes parasjagu kasutusel olnud õpikuist: andmestikus on toodud autorid, õpiku pealkiri, trükk ja/või ilmumise aasta ning koolide ja neis kasutusel olevate õpikueksemplaride arv.¹⁰⁵ Säilikutest toodud koolide arv ei anna olukorrast täielikku ülevaadet, sest iga õpiku kohta on see esitatud eraldi, kuid sama õpikut võidi kasutada ka sama kooli eri klassides. Andmestiku puudusteks

101 M. Välbe arvustus E. Assoni ja A. Mölleri algkooli VI klassi õpikule, dateerimata. ERA, f. 1108, n. 4, s. 780, l. 213–214, siin l. 213p.

102 R. Kleisi arvustus J. Adamsoni õpikule „Eesti ajalugu ühenduses üldajalooaga: algkooli VI õppeaasta“, 29.03.1932. ERA, f. 1108, n. 4, s. 787, l. 82–86, siin l. 84.

103 V. Orava arvustus J. Konksu progümnaasiumi ja reaalkooli uusaja õpikule, 25.07.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 818, l. 92–95, siin l. 94p.

104 V. Orava arvustus J. Konksu õpikule „Eesti ajalugu I“, 03.06.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 819, l. 44–71, siin l. 44–45.

105 Andmeid koolidelt tarvitusel olevate õpperaamatute kohta, 26.11.1937–14.12.1937. ERA, f. 1108, n. 4, s. 823; Andmeid ja nimestikke maaalgkoolides tarvitusel olnud õpperaamatute kohta, 27.11.1937–11.12.1937. ERA, f. 1108, n. 4, s. 824; Andmeid ja nimestikke gümnaasiumides ja keskkoolides tarvitusel olnud õpperaamatute kohta, 13.12.1937–16.12.1937. ERA, f. 1108, n. 4, s. 825; Andmeid koolivalitsustelt alg- ja keskkoolides ning gümnaasiumides tarvitusel olnud õpperaamatute kohta, 13.12.1937–05.01.1938, ERA, f. 1108, n. 4, s. 826.

on kohati ebatäielikult või vigaselt esitatud autorinimed ja pealkirjad ning ebatäpsed ilmunisandmed. On näha, et nimekirjade koostajatele on kohati selgusetuks jäänud, millise õpiku mitmenda väljaandega on tegu. Eriti esineb see probleem nende õpikute puhul, millel oli suur arv kordustrükke. Puudustele vaatamata annab andmestik ainulaadse ülevaate, milliseid õpikuid 1937. aastal koolides kasutati (vt tabelid 1–3).

Tabel 1. 1937. aastal kasutuses olnud algkooli ajalooõpikud¹⁰⁶

Autor	Kirjastus	Pealkiri	Ilumisaastad	Eksemplarid
Johannes Adamson	Loodus	„Jutustisi kodumaa ajaloost. Algkooli IV õppeaasta“	1929–1937	9765
Johannes Adamson	Loodus	„Eesti ajalugu ühenduses üldajalooaga. Algkooli V õppeaasta“	1929–1937	6824
Johannes Adamson	Loodus	„Eesti ajalugu ühenduses üldajalooaga. Algkoolide VI õppeaastale“	1930–1937	5187
Jüri Parijõgi	Kool	„Möödunud ajad jutustavad I“	1931–1936	2619
Jüri Parijõgi, Toomas Adamson	Kool	„Möödunud ajad jutustavad II“	1933, 1936	1734
Jüri Parijõgi, Toomas Algma	Kool	„Möödunud ajad jutustavad III“	1934, 1937	1660
Emma Asson, August Möller	Noor-Eesti	„Eesti ajalugu ühes üldajalooaga. Algkooli V klassile“	1931–1936	764
Emma Asson, August Möller	Noor-Eesti	„Eesti ajalugu ühes üldajalooaga ja kodanikuõpetus. Algkooli VI klassile“	1931–1936	744

Algkoolides kasutati kõige enam Johannes Adamsoni õpikuid – kokku vähemalt 21 776 eksemplari. Andmetest järeldub, et isegi klasside kaupa võrreldes oli Adamsoni õpikuid kasutusel teistest oluliselt enam. Parijõe ja Algma õpikud pakkusid siiski tublit konkurentsi, eriti arvestades, et Adamson oli vähemalt Parijõest oluliselt kauem õpikuautorina tegutsenud. Kõnekad on ka Assoni ja Mölleri Noor-Eesti kirjastuses avaldatud õpikute üsna piiratud kasutamist näitavad andmed. Kuigi Asson oli õpikuautorina tegev samuti juba pikemat aega, ei olnud tema õpikud saavutanud sugugi nii laia levikut kui Adamsoni omad. Et see oli üldisem trend kui ainult 1937. aasta nähtus, iseloomustab hästi Noor-Eesti kirjastuselt haridusministeeriumile saadetud kiri, milles palutakse Mölleri ja

106 ERA, f. 1108, n. 4, s. 823; ERA, f. 1108, n. 4, s. 824; ERA, f. 1108, n. 4, s. 826.

Assoni õpiku kasutusluba kahe aasta võrra pikendada, kuna laos seisab just umbes paari aasta jagu müümata õpikuid.¹⁰⁷

Tabel 2. 1937. aastal kasutuses olnud progümnaasiumi ja reaalkooli ajalooõpikud¹

Autor	Kirjastus	Pealkiri	Ilumisaastad	Eksemplarid
Johannes Adamson	Loodus	„Vana aeg. Keskkooli I klassi kursus“	1930–1937	917
Johannes Adamson	Loodus	„Keskaeg. Üld- ja kodumaa ajalugu. VI õppeaastale“	1934–1937	1288
Johannes Adamson	Loodus	„Uus aeg I. Üld- ja kodumaa ajalugu“	1933–1937	1354
Johannes Adamson	Loodus	„Uus aeg II. Üld- ja kodumaa ajalugu“	1934–1937	912
Johannes Adamson	Loodus	„Uus aeg III. Üld- ja kodumaa ajalugu koos kodanikuõpetusega“	1936, 1937	971
Johannes Adamson	Loodus	Teised uusaja õpikud	1924–1936	15
Jaan Konks	EKS	„Uus-aeg. Ajaloo õpperaamat keskkooli III klassile“	1936	364
Jaan Konks	EKS	„Uus aeg ja uusim aeg. Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi IV klassile“	1936, 1937	319
Jaan Konks	EKS	„Vana-aeg“	1935, 1937	417
Emma Asson	Noor-Eesti	„Vana-aeg“	1919–1937	390
Emma Asson	Noor-Eesti	„Üldine ajalugu ühes eesti ajalooga. Keskaeg“	1924–1935	251
Emma Asson	Noor-Eesti	„Üldine ajalugu ühes eesti ajalooga. Uusaeg“	1932–1936	303
Emma Asson	Noor-Eesti	„Üldine ajalugu ühes eesti ajalooga. XVIII sajand ja XIX saj. I pool“	1937	61
Emma Asson	Noor-Eesti	„Üldine ajalugu. XIX s. II pool ja XX s. I veerand“	1937	94
Emma Asson	Noor-Eesti	„Uus ja kõige uuem aeg“	1925–1934	86

* ERA, f. 1108, n. 4, s. 823; ERA, f. 1108, n. 4, s. 824; ERA, f. 1108, n. 4, s. 825; ERA, f. 1108, n. 4, s. 826.

¹⁰⁷ Noor-Eesti Kirjastuse pöördumine Haridusministeeriumi poole, 05.07.1940. ERA, f. 1108, n. 4, s. 834, l. 162.

Ka progümnaasiumides ja reaalkoolides on ilmne Johannes Adamsoni õpikute suur ülekaal konkurentidega võrreldes. Adamsoni õpikuid oli 1937. aastal kasutuses kokku vähemalt 5457, mis ületab konkurentide õpikute koguarvu rohkem kui kaks korda. Tähelepanu tuleb pöörata Jaan Konksu edule õpikuautorina: tema progümnaasiumile ja reaalkoolile mõeldud õpikud ilmusid 1930. aastate teisel poolel ning hakkasid siis kiiresti Adamsoni õpikutele olulist konkurentsi pakkuma. 1937. aastal oli Konksu õpikuid kasutusel 1154 eksemplari. Selles kooliastmes oli ehk ka lihtsam mõjule pääseda, sest koolireform oli tekitanud nõudluse. Emma Assoni õpikuid kasutati küll umbes klassi jagu rohkem kui Konksu omi, kokku 1185, kuid jällegi tuleb arvestada, et selles nimistus leidub ka 1920. aastatel või varemgi ilmunud õpikuid.

Tabel 3. 1937. aastal kasutuses olnud gümnaasiumi ajalooõpikud¹⁰⁸

Autor	Kirjastus	Pealkiri	Ilumisaastad	Eksemplarid
Madisson, Tarvel, Ney, Konks	EKS	„Ajalugu gümnaasiumile I“	1937	300
Emma Asson	Noor-Eesti	„Vana-aeg“	1931, 1935	12
Emma Asson	Noor-Eesti	„Üldine ajalugu“	1934	23
Emma Asson	Noor-Eesti	„Üldine ajalugu. XIX s. II pool ja XX s. I veerand“	1934	29
Johannes Adamson	Loodus	„Vana aeg“	1931–1937	45
Johannes Adamson	Loodus	„Keskaeg keskkoolidele“	1931	10
Johannes Adamson	Loodus	„Uus aeg III“	1927–1927	427
Johannes Adamson	Loodus	„Uus aeg 1848–1930“	1934, 1936	223
Johannes Adamson	Loodus	„Kõige uuem aeg“	1924, 1927	168
Johannes Adamson	Loodus	„Eesti ajalugu“	1937	13
Jaan Konks	EKS	„Vana-aeg“	1935	2

Gümnaasiumides oli Johannes Adamsoni erinevaid õpikuid kasutusel kokku 886. Suur hulk neist käibis n-ö vanades gümnaasiumides, samas kui uute gümnaasiumide I klassides oli kõige populaarsemaks õpikuks just vastavale koolitüübile koostatud „Ajalugu gümnaasiumile I“ autorite

¹⁰⁸ ERA, f. 1108, n. 4, s. 823; ERA, f. 1108, n. 4, s. 824; ERA, f. 1108, n. 4, s. 825; ERA, f. 1108, n. 4, s. 826.

kollektiivilt Julius Madisson, Peeter Tarvel, Gotlieb Ney ja Jaan Konks. Andmete juures leidub ka märge, et raamatu 1937. aasta trükk on täielikult läbi müüdnud.¹⁰⁹ See asjaolu annab märku, et gümnaasiumiõpikute vallas oli võimalik olulisel määral Adamsonile konkurentsi pakkuda. Kahjuks puuduvad võrreldavad andmed edasisest arengust. Adamson reageeris kiiresti ja koostas tervele gümnaasiumitsüklile uute õppekavade kohased õpikud ning ka EKS jätkas gümnaasiumiõpikute seeria väljaandmist.

Ajalooõpikute standardimiseni ei jõutud, ehkki suund õpikute kirjastamise suuremale reguleerimisele oli olemas. Tulevaste õpikute autorina nähti pigem Jaan Konksu. Konks ise on meenutanud, et oli õpikute kirjutamise ülesandega nõus, kuid vastu ideele, et tema õpikutest võiksid saada ainukasutatavad õpikud.¹¹⁰ Arhiiviallikad seda seisukohta ei kinnita. Kooliosakonna direktor Villem Altoa on ettekandes haridusministrile märkinud, et Konks sai ülesande kujundada komisjon ainulubatud ajalooõpikute koostamiseks, kuid see ebaõnnestus. Küll oli Konks ise valmis õpikuid kirjutama, mille jaoks taotleti talle vabastust õppetööst ja kulude hüvitamist.¹¹¹

Info seesuguse arengu kohta jõudis ka Adamsonini. Ta pöördus haridusministri poole murega, et vaatamata pikale kogemusele ei ole temaga kui standardõpikute võimaliku koostajaga arvestatud: kirja andmetel oli Adamson 28 õpiku autor ja toimetaja ning tema kasutatav õpperaamatute süsteem oli „standarddraamatu süsteem“, mida Adamsoni eeskujul püüdnud rakendada ka „nooremad õpetajad-autorid“. Samuti lisis Adamson, et „kahjuks pole mind keegi senini põhjendatult informeerinud minu õpperaamatute puuduseist“. Kiri on edasi suunatud Altoaale, kuid miski ei viita, et see oleks mõjutanud otsust tellida õpikud Konksult.¹¹²

KOKKUVÕTE

Kooliõpikute väljaandmine oli kirjastuste oluline tuluallikas ja õpikutelt teenitud kasumiga toetati muu hulgas ka eesti väärtkirjanduse ilmumist. Kirjastuste konkurents Eesti väikesel raamatuturul oli tihe, seetõttu olid suhted kirjastustega seotud inimeste, sealhulgas kooliõpikute autorite vahel pinevad.

109 Andmed Petseri gümnaasiumis kasutusel olevate õpikute kohta, 11.12.1937. ERA, f. 1108, n. 4, s. 825, l. 12.

110 J. Konks. Tolleaegsetest kolleegidest ja ajalooõpikute kirjutamisest, l. 6.

111 Kooliraamatute Komisjoni direktori Altoa ettekanne haridusministrile, 29.03.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 816, l. 170.

112 J. Adamsoni kiri haridusministrile, 02.03.1938. ERA, f. 1108, n. 4, s. 816, l. 172.

Õpikute kirjastamist kontrollis ja reguleeris haridusministeerium, selle tarbeks loodi kooliraamatute komisjon, mille funktsioonid anti hiljem täita kooliosakonnale. Alates 1925. aastast oli õpiku koolis kasutusele võtmiseks vajalik kooliraamatute komisjoni luba, 1930. aastatel õpikute arvustamise ja kasutusele võtmise korda täpsustati ning kümnendi jooksul ka karmistati. Üks eesmärke oli paremini reguleerida, kui tihti koolid oma õpperaamatuid välja vahetada tohivad, kuid nõude täitmisega paistis olevat raskusi. Üldine tendents oli kontrolli suurenemisele ning 1930. aastate teisel poolel võeti eesmärgiks järkjärguline üleminek standardõpikute ehk ainulubatud õpikute kasutamisele. Ajaloo õppeaines standardõpikute kasutuselevõtuni siiski ei jõutud.

1930. aastateks ei olnud enam eestikeelsetest originaalõpikutest seesugust puudust nagu kümnend tagasi, paranenud oli ka õpikute sisuline ja trükitehniline kvaliteet. Ühelt poolt ei saa väita, et eri autorite ajalooõpikuid oleks olnud pakkumises väga palju. Teisalt põhjustas selleski valdkonnas omaette probleeme kordustrukkide sagedane väljaandmine. Uute õpikute koostamiseks andsid täiendava tõuke 1930. aasta keskkooli õppekavad, 1934. aasta koolireform, selle revideerimine 1937. aastal ja kaasnenud uute õppekavade kinnitamine. Ajalooõpikute puhul oli tavapärane, et ühes kooliastmes oli valida kahe kuni kolme konkureeriva õpiku vahel, mis kindlasti kattis Eesti koolide vajadused ja teisalt põhjustas õpikuautorite pinevaid suhteid, süüdistusi, aga ka rutakust õpikute koostamisel, et konkurentidest ette jõuda.

1937. aastal olid koolides liikvel valdavalt samal kümnendil ilmunud õpikud. Kaugelt enim oli kasutusel Johannes Adamsoni KÜ-s Loodus välja antud õpikuid, seda kõigis kooliastmetes. Algkooliastmes pakkusid Adamsoni õpikutele enim konkurentsi kirjastuses Kool ilmunud Jüri Parijõe ja Toomas Algma õpikud, progümnaasiumides ja reaalkoolides Emma Assoni Noor-Eesti kirjastuses ning Jaan Konksu EKS-i kirjastuses ilmunud õpikud. Gümnaasiumiastmes oli konkurendiks EKS-i kirjastuse gümnaasiumiõpikute sari. Iseloomulik on, et autorid püüsid ühe kirjastuse juures. Mis puutub kirjastuste huvisse uusi õpikuid või eelmiste kordustrukke välja anda, siis ilmumisandmed näitavad, et see huvi oli suur. Uus õpik püüti välja anda ja vajalik retsenseerimisprotsess läbida sellises tempos, et õpik jõuaks enne kooliaasta algust poelettidele. Õppekava või koolikorralduse muutuse järel võib täheldada teatavat võiduajamist, et uus õpik võimalikult kiiresti välja anda.

Õpikute arvustused pööravad teravat tähelepanu teaduslikule ja meetoodilisele küljele, vastavasisulised kommentaarid ja parandusettepanekud moodustavad enamuse arvustuste mahust. Käesoleva

uurimisteema valguses oli huvipakkuv, et konkureerivaid õpikuid võrreldes töid nii arvustajad kui ka autorid välja õpiku õigustatust, selle sobilikkust vastavasse kooliastmesse, originaalsust, aga ka kasvatuslikku väärtust. On näiteid, kus õpiku kasvatuslik väärtus toodi arvustuses välja juhul, kui õpikut oli eelnevalt kritiseeritud või oli vaja esile tuua selle paremust teiste sarnaste teostega võrreldes. Mõnelgi juhul kujunes kirjavahetuses kooliosakonnaga peetud debatt teravaks. Arvustajatest on eriti Villem Orava puhul näha n-ö lemmikautori kujunemist: Jaan Konksu õpikute ilmumisele ja konkurentsivõime tõstmisele aitasid tema arvustused kindlasti kaasa.

Kiirustamist ja paljude kordustrukkide väljaandmist heideti eelkõige ette Johannes Adamsonile. Arvestades ka kasutusandmete kokkuvõtte koostajate nähtavat segadust tema õpikute ja nende kordusväljannete eristamisel, on see kriitika mõistetav. Arvustuste ja vastulausete põhjal on selge, et keerulisemas konkurentsiolukorras, kui oli tarvis tagada uue õpiku turulepääs, kaitses Adamson oma teoseid kirglikult. Seda illustreerivad tema kirjutatud pikad vastulaused, kirjad kooliosakonna direktorile ja ka haridusministrile.

1930. aastate vältel kasvas rahvuslikkuse rõhutamine koolis, kuid arvustustes see faktor kuigi olulisena mõjule ei pääsenud. Harva rõhutatakse teose positiivset mõju rahvusteadvuse ja kodaniku kujundamisel, samuti on viiteid puudujääkidele selles vallas üksnes paaris arvustuses. Siin ei ilmnenu ka selget ühe autori eelistamist: rahvusliku kasvatusseisukohast pälvisid mõningast kriitikat ka Johannes Adamsoni algkooliõpikud. Iseloomulikuks tuleb siiski pidada, et need arvustused pärinevad kõik 1930. aastate teisest poolest.

HISTORY TEXTBOOK PUBLISHING,
PEER REVIEW, AND COMPETITION
IN ESTONIA IN THE 1930S

Mann Loper

The 1930s in Estonia saw a significant development in the field of school textbook publishing, an endeavour that proved financially rewarding for publishers. Profits generated from textbook sales were instrumental in supporting the publication of Estonian literature. Publishers faced tight competition in Estonia's small book market, leading to tense relationships between those involved in publishing, including textbook authors.

The publication of textbooks was regulated by the Ministry of Education, overseen initially by the Schoolbook Commission, whose functions were later transferred to the ministry's School Department. Starting from 1925, obtaining permission from the Schoolbook Commission was necessary. In the 1930s, the procedures for reviewing and approving textbooks were clarified and tightened with the aim of regulating how often schools could change their textbooks, although compliance seemed challenging. There was a trend towards increased control, with the aim of transition using only standardised textbooks by the late 1930s. As the process was slow, no standardisation was applied to history textbooks.

By the 1930s, there was no shortage of Estonian original textbooks, as seen a decade prior. Content and printing quality of textbooks had improved. While there weren't so many history textbooks by different authors, frequent reprints caused problems in the field. Additional impetus for new textbooks came from the 1930 high school curricula, the 1934 school reform, its revision in 1937, and the subsequent approval of new curricula.

By 1937, the majority of textbooks in use were those published in the 1930s. The textbooks by Johannes Adamson, published by Loodus publishing house, were extensively utilised across different education levels. Adamson's textbooks faced competition chiefly from Jüri Parijõgi and Toomas Algma at the elementary level, and from Emma Asson at the high school level. Authors generally maintained allegiance to a single publisher.

Reviews of textbooks focused on their scientific and methodological aspects, with most of the review's content comprising comments and suggestions for improvement. The reviews often drew comparisons,

assessing textbooks on the grounds of justification, appropriateness for the school level, innovation, and pedagogical worth.

Johannes Adamson was criticised for his hastiness and frequent reprints. Despite criticism, Adamson passionately defended his works, as evident in lengthy responses to reviews and letters to education officials.

The growing focus on national education during the 1930s did not significantly sway the nature of textbook reviews. Positive effects on national consciousness were mentioned in a few reviews, and even Adamson's elementary textbooks faced some criticism in this regard.

The textbook publishing scene of the 1930s in Estonia was marked by a dynamic and complex interplay of competition, regulatory oversight, and the pursuit education quality and national aspirations.